

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเชิงคุณภาพ เรื่อง วิธีการและผลของการให้ความรู้ทางการศึกษานอกโรงเรียนของผู้นำท้องถิ่นด้านวนเกษตร : การศึกษาเฉพาะกรณี มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

1. เพื่อศึกษาวิธีการให้ความรู้ เจตคติ และการปฏิบัติงานเรื่องการทาวนเกษตรของผู้ใหญ่ ชิมเฉลิม
 2. เพื่อศึกษาว่า เกษตรกรได้รับความรู้ เจตคติ และการปฏิบัติงานเรื่องการทาวนเกษตรจากผู้ใหญ่อย่างไร
 3. เพื่อศึกษาผลของการนำความรู้และเจตคติที่ได้รับไปปฏิบัติว่า เป็นอย่างไร
- ในการศึกษาเฉพาะกรณีครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เจาะจงเลือกผู้ใหญ่ ชิมเฉลิม บราษณ์ชาวบ้านผู้ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ทั้งจากภาครัฐและเอกชน เป็นผู้นำท้องถิ่นด้านการทาวนเกษตร

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามลำดับดังนี้

1. การศึกษาเอกสาร ตำราและงานวิจัยต่าง ๆ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับประวัติของผู้ใหญ่ หลักการของวนเกษตร ข้อมูลของหมู่บ้านที่ทำการวิจัย แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดความรู้ เจตคติและการปฏิบัติของผู้นำด้านการเกษตร
2. การกำหนดประชากรที่ใช้ในงานวิจัย ประชากรที่นำมาวิจัยเป็นเกษตรกรที่ทาวนเกษตรที่มีพื้นที่อยู่ ณ เขตบ้านห้วยหิน และเป็นผู้ที่เคยได้รับความรู้เกี่ยวกับการทาวนเกษตร

จากผู้หญัวิทยาลัยมาแล้วจำนวน 18 คน เป็นชาย 13 คน หญิง 5 คน และผู้หญัวิทยาลัย
ซีเอ็มเจลิสม ซึ่งเป็นต้นแบบในการทาวนเกษตรและนามาถ่ายทอดให้กับเกษตรกร

3. การสร้างเครื่องมือที่ใชงานวิจัยในการวิจัยผู้วิจัยใช้เครื่องมือต่าง ๆ ดัง
ต่อไปนี้

3.1 ตัวผู้วิจัย ซึ่งนับเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุด เพราะการวิจัยเชิงคุณภาพ
เป็นการวิจัยคนสัมพันธ์กับคนโดยตรง

3.2 แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interview
or Informal Interview) ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดหัวข้อและคำถามอย่างกว้างๆ ไว้ล่วงหน้า
ลักษณะคำถามเป็นแบบเปิด ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบลึก เพื่อซักถามรายละเอียดจากผู้
ให้สัมภาษณ์

3.3 แบบสังเกต ผู้วิจัยสามารถสังเกตและเก็บรายละเอียดในสถานการณ์
ต่าง ๆ ได้มากกว่าการกำหนดเรื่องเอาไว้ล่วงหน้า และการสังเกตบางครั้งได้ทำควบคู่ไป
กับการสัมภาษณ์

3.4 บันทึกสนามของผู้วิจัย เป็นบันทึกเกี่ยวกับรายละเอียดที่ได้รับจากการ
สัมภาษณ์ การสังเกตและจากสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องในขณะที่ทำการศึกษ นอกจากนั้นผู้วิจัย
ได้ใช้อุปกรณ์ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามคือ เครื่องบันทึกเสียงและกล้องถ่ายรูป

4. การเก็บรวบรวมข้อมูลในชุมชนคือ เริ่มตั้งแต่ผู้วิจัยเข้าไปหาความรู้จักผู้หญั
วิทยาลัยและเกษตรกรเป็นครั้งแรก จนถึงการเข้าไปอาศัยในชุมชนเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลจน
ครบตามที่ต้องการ และการถอนตัวออกจากชุมชน ผู้วิจัยใช้เวลาทั้งสิ้น 6 เดือน คือ ตั้งแต่
เดือนกรกฎาคมจนถึงเดือน ธันวาคม 2537

5. การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นการตีความข้อมูลเชิงพรรณา ซึ่งข้อมูลได้มาจากการ
สัมภาษณ์และการสังเกตมาวิเคราะห์ รวบรวมความคิดเห็น แยกประเด็นคำถามแล้วหาความ
เข้าใจในการตอบคำถามของการวิจัย ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งตั้งไว้ 3 ข้อคือ

1. การหาความรู้ เจตคติและการปฏิบัติในการทาวนเกษตรของผู้หญัวิทยาลัย
ซีเอ็มเจลิสม

2. การรับความรู้และเจตคติของเกษตรกรในการท้าวานเกษตร
3. ผลของการนำความรู้และเจตคติในการท้าวานเกษตร ไปปฏิบัติของ

เกษตรกร

6. การเสนอผลการวิเคราะห์ เป็นการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลในรูปของการเขียนบรรยาย

ระยะเวลาในการดำเนินการวิจัยจึงแบ่งได้เป็น 3 ช่วง คือ

1. ระยะเวลาเข้าสู่ภาคสนาม เป็นการศึกษาเอกสาร ตำราและงานวิจัย การกำหนดประชากรที่ใช้ในการวิจัย การสร้างและเลือกเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
2. ระยะเวลาเก็บข้อมูลภาคสนาม เริ่มตั้งแต่การเข้าไปในชุมชนเพื่อแนะนำตัวและขออนุญาตทำการวิจัยกับผู้ใหญ่ ชี้แจงและขอรายชื่อเกษตรกรที่ท้าวานเกษตรในพื้นที่ การสำรวจชุมชนและวางแผนในการเก็บรวบรวมข้อมูล การเก็บข้อมูลจากผู้ใหญ่และเกษตรกรโดยการสัมภาษณ์และการสังเกต จนได้ข้อมูลครบตามที่กำหนดไว้
3. ระยะเวลาถอนตัวออกจากสนาม เป็นระยะที่ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลได้ครบตามที่ต้องการและนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์เพื่อสรุปและอภิปรายผลการวิจัย ซึ่งก่อนที่ผู้วิจัยจะถอนตัวออกจากชุมชนโดยสิ้นเชิงนั้น ผู้วิจัยได้มีการกล่าวลาและขอบคุณผู้ให้ข้อมูลทุกท่าน เพื่อให้ได้รับทราบว่าผู้วิจัยได้เสร็จสิ้นภาระกิจงานการท้าวานเกษตรแล้ว และหยุดบทบาทของการเป็นผู้วิจัยที่ได้ปฏิบัติมาตลอดระยะเวลาที่เข้ามาเก็บรวบรวมข้อมูลในชุมชน

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลสรุปได้ดังนี้

1. การถ่ายทอดความรู้ เจตคติและการปฏิบัติในการท้าวานเกษตรของผู้ใหญ่ ชี้แจง

1.1 การถ่ายทอดความรู้ ผู้ใหญ่ ชี้แจง ใช้วิธีการพูดคุยอย่างธรรมดาถึงเรื่องการท้าวานเกษตร แล้วจึงวกเข้าปัญหาที่ต้องการแก้ไข โดยการที่ผู้ใหญ่ว่า

ประสบการณ์ในอดีตของท่านและนำเสนอแนวทางในการทวณเกษตร ว่ามี 4 ชั้นคือ

1.1.1 ชั้นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เป็นชั้นที่ผู้หญวิบูลย์รู้สึกว่าจะสามารถทำการเกษตรแผนใหม่ได้อีกต่อไป จึงต้องคิดแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเพื่อให้มีอาหารเพียงพอสำหรับกินในครอบครัวก่อนในช่วงสั้น ๆ ท่านจึงเริ่มปลูกผักกินพื้นที่เล็ก ๆ

1.1.2 ชั้นเห็น เมื่อปัญหาเฉพาะหน้าเริ่มคลี่คลาย จึงทำให้เห็นววิธีการที่ทาอยู่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ และยังสามารถนำอาหารส่วนที่สิ้นกินไปขายได้เงิน ซึ่งเป็นรายได้ที่ไม่ต้องหักต้นทุนค่าปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงเช่นแต่ก่อน ถึงจะได้เงินเพียง 20-30 บาท แต่ก็ถือว่าเป็นกำไรสุทธิอย่างแท้จริง

1.1.3 ชั้นเชื่อมั่น หลังจากเห็นว่าการทำการเกษตรวิธีนี้สามารถแก้ปัญหาได้เป็นทางออกที่เหมาะสม เพราะถึงแม้ว่าจะไม่มีเงินติดบ้านเลยก็สามารถอยู่ได้และเมื่อท่านได้มีโอกาสได้พูดคุยแลกเปลี่ยนกับกลุ่มเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ จึงเริ่มเข้าใจและเห็นระบบที่สมบูรณ์มากขึ้น สามารถสรุปข้อมูลได้ชัดเจน เริ่มเข้าใจและเห็นระบบที่สมบูรณ์มากขึ้น จึงสามารถสรุปข้อมูลได้ชัดเจนและเกิดความเชื่อมั่น

1.1.4 ชั้นพัฒนา เมื่อผู้หญวิบูลย์ได้ผ่านขั้นตอนที่ทำให้เกิดความเชื่อมั่นแล้วประกอบกับการได้ติดตามข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ จึงทำให้ท่านพัฒนาความคิดในการทวณเกษตรได้อย่างเป็นระบบ

1.2 การสร้างเจตคติ เนื่องจากผู้หญวิบูลย์มีคุณสมบัติของผู้สร้างเจตคติที่ดีคือ เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการทวณเกษตร เพราะเป็นผู้คิดรูปแบบและวิธีการนี้ขึ้นเอง มีความน่าไว้วางใจ เพราะเป็นผู้ใหญ่บ้านและเป็นผู้นำชุมชน มีความคล้ายคลึงกับเกษตรกรเพราะผู้หญวิบูลย์ก็เป็นเกษตรกรคนหนึ่งเหมือนกัน การสร้างเจตคติในการทวณเกษตรนั้นผู้หญวิบูลย์เน้นเนื้อหาสาระ 2 เรื่องใหญ่ ๆ คือ

1.2.1 วนเกษตรเป็นแนวทางแก้ปัญหาการทำการเกษตรแผนปัจจุบัน
ได้

1.2.2 วนเกษตรเป็นการรักษาสมดุลในธรรมชาติ

1.3 การปฏิบัติของผู้หญิงวัยในการทอานเกษตร ผู้หญิงวัยใช้เวลาในการทอานเกษตรมากกว่า 10 ปี จึงสามารถสรุปแนวทางที่จะให้เกษตรกรที่จะทอานเกษตรปฏิบัติดังนี้

1.3.1 ต้องปรับจิตใจให้สันโดษมากขึ้น

1.3.2 ปลุกพืชหลายชนิดผสมกันแบบปารกรรมชาติ

1.3.3 ไม่ต้องปลูกต้นไม้ให้เป็นแถว ไม่ต้องไถพรวนดินและไม่ต้อง

ใช้สารเคมี

1.3.4 ในช่วงแรกของการทำห้ปลูกพืชที่ขึ้นง่ายในท้องถิ่นก่อนและสามารถเก็บกินได้เร็ว แล้วเริ่มปลูกพืชที่เป็นอาหารแก่สัตว์ ทำห้สัตว์เข้ามาอยู่ หลังจากนั้นเริ่มปลูกไม้ใช้สอยสะสมเอาไว้เพื่อความมั่นคงเป็นสวัสดิการห้ชีวิต

2. วิธีการรับความรู้ของเกษตรกรในการทอานเกษตร

2.1 วิธีการรับความรู้ของเกษตรกรในการทอานเกษตร เกษตรกรมีวิธีรับความรู้จากผู้หญิงวัย โดยการไปพบเพื่อปรึกษาหาหรือที่บ้านผู้หญ่โดยตรง ผู้หญ่มาเยี่ยมที่บ้านเกษตรกร และจัดการไปศึกษาคูงานที่ผู้หญ่เป็นผู้จัด อีกทั้งผู้หญ่ได้พูดโยงประสพการณ์ในการทอานเกษตร 4 ขั้นตอนของท่านมาพูดเสมอ ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทำห้เกษตรกรซึมซับความรู้แบบไม่รู้ตัว ซึ่งการรับความรู้ 4 ขั้นตอนของเกษตรกรนั้นสรุปได้ดังนี้

ขั้นที่ 1 ขั้นการแก้ปัญหเฉพาะหน้า

เนื่องจากเกษตรกรไม่มีใครประสพปัญหาดังเช่นผู้หญิงวัย จึงไม่มีการแก้ปัญหเฉพาะหน้าอย่างรีบด่วนเช่น ผู้หญ่วัยวัย แต่เกษตรกรก็ได้รับแนวคิดในการปลูกพืชหลาย ๆ ชนิด การไม่ใช้ยาฆ่าแมลงและปุ๋ยเคมีจึงสรุปได้ว่าเกษตรกรได้รับความรู้จากผู้หญ่วัยมาทดลองทำนั้น โดยที่ไม่ได้คิดว่าการปลูกพืชตามแนวทางของผู้หญ่วัยนั้น จะช่วยแก้ปัญหได้แต่ทำเพราะมีส่วน่าชุมชนเป็นผู้แนะนำ

ขั้นที่ 2 ขั้นเห็น

เมื่อเกษตรกรเริ่มประสพปัญหในการปลูกพืชเศรษฐกิจ

ประกอบกับการแพทย์และสารเคมีที่ต้องใช้จำนวนมากขึ้นทุกวัน ในที่สุดเกษตรกรจึงตัดสินใจที่จะหยุดหรือลดการปลูกพืชเศรษฐกิจให้น้อยลง ในขณะที่ต้นไม้หลายชนิดที่ได้ปลูกทิ้งไว้ตามหัวไร่ปลายนา ก็เริ่มให้ผลเป็นรายได้ให้เกษตรกรอีกทางหนึ่ง เกษตรกรหลายรายจึงเริ่มเห็นคุณค่าของการทววนเกษตรและเต็มใจที่จะปลูกพืชหลาย ๆ ชนิดแทนพืชเศรษฐกิจ

ขั้นที่ 3 ขั้นเชื่อมั่น

เมื่อเกษตรกรเริ่มปลูกไม้หลาย ๆ ชนิดแทนพืชเศรษฐกิจแล้ว การดูแลต้นไม้เหล่านั้นก็ไม่ต้องทำแข่งกับเวลาดังเช่นแต่ก่อน ทำให้เกษตรกรมีเวลาว่างมากขึ้น จึงทำให้เกษตรกรมีรายได้ถึง 2 ทางคือ จากผลผลิตทางการเกษตรและจากอาชีพเสริม เกษตรกรจึงเกิดความมั่นใจว่าวิธีการเกษตรเช่นนี้ จะทำให้ครอบครัวมีรายได้อย่างต่อเนื่อง ไม่ต้องทำงานหนักและสามารถปลดเปลื้องภาระหนี้สินได้

ขั้นที่ 4 ขั้นพัฒนา

ในขั้นนี้เกษตรกรยังไม่สามารถให้คำตอบได้ว่า การทววนเกษตรในอนาคตจะพัฒนาไปนทิศทางใด เพราะยังไม่เชื่อมั่นว่าจะทำตามรูปแบบของผู้หญิงวิบูลย์ได้ แต่ในขณะนี้เกษตรกรมีความภูมิใจว่า การทววนเกษตรในปัจจุบันของตนเองนั้นได้ผลน่าพอใจกว่าสมัยปลูกพืชเศรษฐกิจเพียงชนิดเดียว

จึงสามารถสรุปวิธีการรับความรู้ และเจตคติของเกษตรกรในการทววนเกษตร คือ การเริ่มจากการพูดคุยหรือปรึกษาปัญหาต่าง ๆ กับผู้หญิงวิบูลย์ เมื่อได้รับฟังความคิดเห็นจากท่าน แล้วจึงนำไปทดลองปฏิบัติตาม ซึ่งเมื่อนำขั้นตอนทั้ง 4 มาเปรียบเทียบ จะเห็นได้ว่าเกษตรกรไม่อยู่ในภาวะที่ต้องแก้ปัญหาเฉพาะหน้าอย่างรุนแรงเท่าผู้หญิงวิบูลย์ และเมื่อประสบปัญหากับการปลูกพืชเศรษฐกิจ พืชที่ทดลองปลูกทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ ตามหลังบ้านหรือหัวไร่ปลายนา ตามที่ผู้หญิงวิบูลย์แนะนำก็เริ่มให้ผล เกษตรกรจึงเริ่มเห็นคุณค่าของการมีไม้หลากหลายชนิด ตามที่ผู้หญิงวิบูลย์ เคยบอกเอาไว้ เมื่อเป็นเช่นนี้เกษตรกรจึงเริ่มสะสมพืชหลายชนิดขึ้นแล้ว เริ่มลดการปลูกพืชเศรษฐกิจลง ซึ่งเป็นความเชื่อมั่นของเกษตรกรในระดับหนึ่ง และช่วงเวลานี้เองที่เกษตรกรสามารถมีอาชีพเสริมเป็นรายได้อีกทางหนึ่งของครอบครัว เช่น ขับรถสามล้อ ซางไม้ รับจ้าง ฯลฯ ได้และทำให้รายได้ของ

ครอบครัวแน่นอนมากขึ้น เกษตรกรจึงเริ่มพอใจกับชีวิตในช่วงนี้ แต่ก็ยังไม่มั่นใจที่จะหันมาทำ
วนเกษตรเต็มพื้นที่การเกษตรเช่นเดียวกับที่ผู้ให้ข้อมูลทำ

2.2 การรับเจตคติของเกษตรกรในการทำวนเกษตร เกษตรกรได้รับ
เจตคติตามความมุ่งหมายของผู้ให้ข้อมูล 2 เรื่อง คือ

2.2.1 วนเกษตรเป็นแนวทางแก้ปัญหาการทำการเกษตรแผนปัจจุบัน

2.2.2 วนเกษตรเป็นการรักษาสมดุลในธรรมชาติ

ซึ่งทั้ง 2 ข้อนี้เกษตรกรก็ตระหนักดีว่าเป็นไปได้ แต่ก็ยังมีข้อโต้แย้งอยู่บ้างว่า
ความแตกต่างระหว่างเกษตรกรและผู้ให้ข้อมูลนั้นทำให้ผลงานที่ได้หรือการได้รับความช่วย
เหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ นั้นต่างกัน สำหรับการรับเจตคตินั้นเกษตรกร ซึ่งมีความไว้วาง
ใจผู้ให้ข้อมูลในฐานะที่ท่านเป็นผู้ที่น่าเชื่อถือแล้ว ความเป็นผู้ริเริ่มคิดรูปแบบการทำวนเกษตร
โดยเกษตรกรผู้หนึ่งนั้นเป็นสิ่งที่น่าเชื่อถือเป็นอย่างยิ่ง เมื่อเกษตรกรได้พูดคุยปรึกษาทำให้
เกิดความเชื่อและได้นำไปทดลองปฏิบัติด้วย ความคิดที่ว่าวนเกษตรจะสามารถบรรเทาปัญหา
การทำการเกษตรในปัจจุบันได้บ้าง

3. ผลของการนำความรู้และเจตคติในการทำวนเกษตรไปปฏิบัติ เมื่อเกษตรกร
นำความรู้เกี่ยวกับวนเกษตรที่ได้รับจากผู้ให้ข้อมูล ไปทำก็จะปรับปรุงไปตามสภาพของพื้นที่
การเกษตรของตนเอง ถึงแม้ว่าเกษตรกรจะมีพื้นที่การเกษตรใกล้เคียงกับผู้ให้ข้อมูลแต่
สภาพของพื้นดินก็แตกต่างกันไปอย่างเห็นได้ชัด แต่สิ่งที่เกษตรกรค่อนข้างปฏิบัติกันมากก็คือ
การลดการปลูกพืชเศรษฐกิจลง ปลูกไม้ยืนต้นหลายชนิดขึ้น และลดการใส่สารเคมีลง

สรุปผลการวิจัย

จากผลการวิจัยมีประเด็นที่สรุปได้ดังนี้

1. ภาพรวมของผู้ให้ข้อมูล เข้มเจตคติ เป็นภาพของผู้ที่น่าเชื่อถือที่สร้างความตื่น
ตัวให้กับเกษตรกรหลายคนที่กำลังตกอยู่ในภาวะของการทำการเกษตร โดยปลูกพืชเศรษฐกิจ
เพียงชนิดเดียววนพื้นที่มาก ๆ และประสบความล้มเหลวแต่ท่านก็ยังสามาร "กลับมา"

มาทำการเกษตรในรูปแบบของท่านซึ่งเรียกว่า "วนเกษตร" ซึ่งทำให้ท่านพิสูจน์ได้ว่าการเกษตรแบบนี้ทำได้จริงและเกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ ไม่เพียงแต่ในพื้นที่ที่ท่านเป็นผู้นำเท่านั้น ท่านยังเป็นผู้หนึ่งที่มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการแสวงหารูปแบบการพึ่งตนเองของชาวบ้านหลายพื้นที่ และท่านยังพยายามผลักดันแนวความคิดของท่านให้เข้าสู่นโยบายของรัฐ เพื่อให้ผู้ที่เลือกทำการเกษตรแบบของท่านจะได้ไม่ต้องถูกมองว่าเป็นผู้แปลกแยกจากสังคม

2. เกษตรกรที่เป็นตัวประชากรในการวิจัยนั้น ส่วนใหญ่เป็นผู้คุ้นเคยหรือเคยร่วมทำงานกับผู้ใหญ่บุญมากก่อนการรับความรู้ ความคิดจึงเป็นเรื่องที่ยากเพราะขาดความนับถือแต่มีความเชื่อถือ ซึ่งในจุดนี้ผู้ใหญ่บุญมากเคยกล่าวว่า พูดาให้คนข้างนอกฟังง่ายกว่าพูดาให้คนใกล้ตัว ซึ่งก็จะเห็นได้จากการสร้างชุมชนวนเกษตรในพื้นที่อื่น ๆ จะเป็นรูปเป็นร่างมากกว่า ชุมชนวนเกษตรที่ผู้นำท้องถิ่นที่เป็นเจ้าของความคิดวนเกษตรเอง เกษตรกรกลับยอมรับน้อยกว่า แต่ในปัจจุบันเกษตรกรบางรายก็เริ่มรู้ว่าสิ่งที่ผู้ใหญ่บุญมากเคยบอกเคยสอนนั้นสามารถจะเกิดได้จริง

3. การทาวนเกษตรในรูปแบบของผู้ใหญ่บุญมาก จะเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ที่จะนำไปปฏิบัติ จะต้องปรับสภาพจิตใจของตนเองให้ยอมรับ และเชื่อมั่นในระดับหนึ่งก่อนจึงจะเริ่มทาวนเกษตรได้ ผู้ที่ประสบปัญหาในการทำเกษตรถึงขั้นวิกฤต หรือไม่มีทางเลือกอีกต่อไปเท่านั้น จึงจะยอมรับแนวคิดไปทำได้เลยโดยไม่มีข้อโต้แย้ง แต่สำหรับเกษตรกรที่ยังสามารถทำการเพาะปลูกอย่างปกติ และจะให้เปลี่ยนมาทาวนเกษตรนั้นเป็นเรื่องที่ค่อนข้างยาก และเกษตรกรบางรายอาจจะนึกว่าการทาวนเกษตร เป็นแนวคิดที่ไม่มีทางเลือกประสบความสำเร็จได้ถ้าไม่มีหน่วยงานหรือองค์กรเอกชนต่าง ๆ ให้การสนับสนุน

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่บุญมาก และเกษตรกรนั้นก็ยังคงเป็นไปด้วยดี ถึงแม้ว่าผู้ใหญ่บุญมากจะลาออกจากการเป็นผู้นำหมู่บ้านแล้ว แต่ในความคิดของเกษตรกรผู้ใหญ่บุญมากก็ยังคงเป็นผู้นำในท้องถิ่นนั้นอยู่ เพราะผลงานที่ท่านได้ทำให้กับสังคมและเกษตรกรอย่างจริงจังจึงมาเกือบ 30 ปีนั้นเอง

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยมีประเด็นที่พึงอภิปรายดังนี้

1. ผู้หญิงบุลย์ เข็มเฉลิม มีลักษณะของความเป็นผู้นำอย่างแท้จริงไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของบุคลิกลักษณะที่แตกต่างจากเกษตรกร ความรู้ความสามารถ เป็นที่ยอมรับของคนในท้องถิ่นนั้นและที่อื่น ๆ และได้รับการยกย่องในโอกาสต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ และเป็นบุคคลที่มีอำนาจอิทธิพลที่สามารถชักจูงคนให้ปฏิบัติตามความคิดเห็นได้ เป็นผู้ทำหน้าที่รับผิดชอบต่อการพัฒนาของกลุ่มเกษตรกรบ้านห้วยหินมาโดยตลอด และสามารถแก้ไขปัญหาก็ที่เกิดขึ้นชุมชนได้ ซึ่งผู้ที่ใกล้ชิดที่ได้ทำงานร่วมกับผู้หญิงบุลย์จะเลือกที่จะมาหาเพื่อขอคำปรึกษาซึ่งไม่เฉพาะเจาะจงแต่ปัญหาด้านการเกษตรเท่านั้น หากแต่รวมถึงปัญหาอื่น ๆ ด้วย จากบุคคลทั้งในสาขาอาชีพที่เกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ก็แวะเวียนมาพบปะเพื่อสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้กับผู้หญิงบุลย์อยู่เสมอ อาทิเช่นนักวิชาการ นักการเมือง นิสิตนักศึกษา หรือเจ้าหน้าที่จากองค์กรเอกชนต่าง ๆ จนอาจกล่าวได้ว่าวงการเกษตรของท่านเป็นศูนย์กลางของข่าวสารและความรู้โดยมีผู้หญิงบุลย์เป็นตัวกลาง ในการรับส่งข่าวสารต่าง ๆ เหล่านี้ไปสู่อสังคมนั้น ลักษณะและคุณสมบัติของความเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง ผู้หญิงบุลย์มีลักษณะตรงกับที่สาลี ทองธิว (2526) กล่าวไว้คือ

- 1) มีการติดต่อกับประชากรมากกว่าตัวกลางคนอื่น ๆ
- 2) ท้าทายสมถะกลมกลืนกับวัฒนธรรมความเป็นอยู่และเข้าใจบทบาทของตนเอง
- 3) สามารถวิเคราะห์ให้เห็นปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของประชากร
- 4) สามารถเข้าใจและรับรู้ถึงความทุกข์ของประชากรอย่างแท้จริง
- 5) มีลักษณะร่วมกับประชากรในแง่ของความเชื่อ วัฒนธรรมและความเป็นอยู่
- 6) เป็นผู้มีความสามารถในการประเมินผลกระทบของนวัตกรรมต่อชุมชนได้

ซึ่งจะดูได้จากการทำงานที่ท่านเป็นศูนย์กลางของการให้และรับข่าวสารข้อมูลในด้านต่าง ๆ จากบุคคลทั่วไป นอกจากนี้ท่านยังเป็นผู้เผยแพร่ เสนอแนะหรือให้คำปรึกษาตลอดจนได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรตามสถานที่ต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง จึงทำให้ผู้หญิงบุลย์ได้รับการยกย่องจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐบาลและเอกชนมาโดยตลอด

2. ในด้านวิธีการถ่ายทอดความรู้ทางการเกษตรสู่เกษตรกรใช้วิธีการถ่ายทอดตามลักษณะของผู้ถ่ายทอดความรู้ที่อยู่ในระดับเดียวกัน (แนวนอน) คือเป็นการถ่ายทอดระหว่างเกษตรกรกับเกษตรกรด้วยกัน ส่วนวิธีการถ่ายทอดความรู้ทางการเกษตรนั้นใช้เพียงการพบปะสนทนา ปรัชญาหรือเป็นรายบุคคล โดยการพูดคุยที่บ้านของผู้เกษตรกรเองหรือไปเยี่ยมเยียนเกษตรกรโดยตรงที่บ้านหรือตามไร่ นา ส่วนการติดต่อกับกลุ่มคนหรือการติดต่อมวลชนนั้นจะมีผู้ดำเนินการให้เป็นครั้งคราว ซึ่งในงานวิจัยเกี่ยวกับวิธีการส่งเสริมทางการเกษตรพบว่า การไปเยี่ยมเยียนเกษตรกรที่ไร่ นาเป็นวิธีการที่ดีที่สุด ซึ่งในสมัยที่ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยบ้านทาก็ได้ดำเนินการเช่นนี้เป็นประจำ จึงกล่าวได้ว่าถึงแม้ผู้เกษตรกรจะใช้วิธีการพูดคุยเป็นวิธีการถ่ายทอดความรู้เป็นหลัก ส่วนวิธีการอื่น ๆ ซึ่งมีผู้ดำเนินการโดยมีผู้เกษตรกรเป็นวิทยากร หรือผู้นำในการดำเนินการ เช่น การจัดทัศนศึกษาดูงานการเกษตร การอบรมกลุ่มแม่บ้าน การฝึกอบรมวิธีการวางแผนโบราณและการใช้ยาสมุนไพร เหล่านี้ล้วนแต่เป็นความรู้ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่ผู้เกษตรกรได้ถ่ายทอดทั้งสิ้น ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าผู้เกษตรกรใช้ทั้งวิธีการทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน และวิธีการให้การศึกษาระบบธรรมดาศึกษา กล่าวคือ

2.1 วิธีการให้ความรู้ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน (NON-FORMAL EDUCATION) จะทำโดยการทัศนศึกษาดูงานการเกษตรตามสถานที่ต่าง ๆ การจัดฝึกอบรมด้านยาแผนโบราณ การอบรมกลุ่มแม่บ้านเพื่อแปรรูปผลผลิตที่ได้จากนเกษตร

2.2 วิธีการให้ความรู้แบบธรรมดาศึกษา (FORMAL EDUCATION) เป็นการพูดคุยกับเกษตรกรอย่างไม่เป็นทางการที่บ้านหรือตามไร่ นา ทำให้เกษตรกรค่อยๆ สะสมความรู้ เจตคติ ทักษะและความเข้าใจ ในเรื่องการทวนเกษตรจากประสบการณ์ชีวิตประจำวัน ซึ่งसानิตย์ บุญชู (2526) กล่าวว่า การศึกษาแบบธรรมดาศึกษานี้เกิดจากกระบวนการหล่อหลอมทางสังคม (SOCIALIZATION) ซึ่งมีอิทธิพลในภาวะแวดล้อมของการเรียนรู้ที่ดูคนกับบุคคลนั้น จะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม มีผลในการหล่อหลอมทัศนคติและความเข้าใจจากการเรียนรู้ที่ผ่านเข้ามาตลอดชีวิต

ซึ่งวิธีการให้ความรู้ของผู้หญิงวัยนี้ก็เป็นแนวคิดและหนทางให้เกษตรกรรับไปปฏิบัติได้ด้วยความเต็มใจ และเกษตรกรมีความพอใจในผลของการทว้นเกษตรของตนเอง

3. การทำให้เจตคติของผู้หญิงวัยนี้เข้มเจลิม เป็นการพูดและปฏิบัติไปพร้อม ๆ กัน เพื่อให้เกษตรกรมีความเชื่อมั่นว่าวิธีการทว้นเกษตรตามแนวคิดของท่าน สามารถทำให้สภาพชีวิตของเกษตรกรดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ โดยเฉพาะปัญหาจากการปลูกพืชเศรษฐกิจ ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่ประสบกับปัญหานี้ อยู่ ประกอบกับการที่ผู้หญิงวัยนี้เป็นผู้หนึ่งซึ่งมีลักษณะและวิธีการพูดที่คงที่คือ การพูดในเรื่องใด ๆ ก็ตามจะพูดเหมือนเดิมทุกครั้ง ฉะนั้นเมื่อเกษตรกรได้ฟังบ่อย ๆ ก็จะทำให้เกิดความคล้อยตามและเริ่มที่จะตอบสนองต่อสิ่งที่ได้รับ ซึ่งจะเห็นได้จากการนำสิ่งต่าง ๆ ที่ผู้หญิงวัยนี้แนะนำไปทดลองปฏิบัติ ถึงแม้ว่าจะยังมีข้อขัดแย้งงานใจอยู่บ้างแต่เกษตรกรก็เห็นว่า ถ้าผู้หญิงวัยนี้ปฏิบัติได้ พวกเขาก็น่าจะลองทำบ้าง ประกอบกับความเชื่อถือนฐานะของผู้หญิงบ้าน ทำให้เกษตรกรมีความเชื่อถือนคำพูดของผู้หญิงวัยนี้มากขึ้น จึงสรุปได้ว่าผู้หญิงวัยนี้เป็นผู้ส่งสารที่มีประสิทธิภาพสูงในการสร้างเจตคติแก่เกษตรกร ซึ่งจะต้องมีคุณสมบัติตามที่ ฮีรพ รุวรรณ (2535) กล่าวไว้ 3 ประการคือ

1) เป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในเรื่องที่สื่อสาร คือ การทว้นเกษตรซึ่งท่านเป็นผู้ดำริเริ่มทำเป็นคนแรกและประสบผลสำเร็จ

2) มีความน่าไว้วางใจ เพราะท่านเป็นผู้นำทางความคิดและเป็นผู้นำบ้านมานานเกือบ 30 ปี จึงทำให้เกษตรกรเกิดความไว้วางใจและเกิดความเชื่อถือนสิ่งที่ท่านแนะนำ

3) มีความคล้ายคลึงกับผู้รับสาร เมื่อเกษตรกรเห็นว่าผู้ให้คำแนะนำแนวคิดในการทำการเกษตรอย่างนั้น ก็เป็นเกษตรกรเหมือนกับพวกเขาจึงทำให้การถ่ายทอดความรู้ การพูดคุยซักถามเป็นไปอย่างเปิดเผย ตรงไปตรงมา คำถามและคำตอบก็มาจากประสบการณ์ตรงของแต่ละคน ซึ่งจะแตกต่างจากการที่เจ้าหน้าที่จากองค์กรต่าง ๆ มาให้คำแนะนำ เพราะบางครั้งเกษตรกรก็รู้สึกขัดแย้งกับคำแนะนำและวิธีการบางอย่างของเจ้าหน้าที่

จากสาเหตุที่กล่าวมาแล้วจึงสามารถสรุปได้ว่าผู้ให้คำปรึกษา สามารถเปลี่ยนเจตคติของเกษตรกรให้สนใจและหันมาทดลองทำการเพาะปลูกตามแนวทางของวนเกษตรได้

กล่าวโดยสรุปการถ่ายทอดความรู้ เจตคติและการปฏิบัติในการท้าววนเกษตรของผู้ให้คำปรึกษาเป็นการให้การศึกษานอกโรงเรียนดังที่ แมคคอลล (Mc Call, 1979 อ้างถึงในมานะ ทาแข็ง 2531) กล่าวไว้ว่าเป็นประสบการณ์ การเรียนรู้ทั้งหลายซึ่งอยู่นอกระบบชั้นเรียน ซึ่งการศึกษานอกโรงเรียนหมายถึงการศึกษาทุกอย่างจากบุคคล ประสบการณ์ สื่อมวลชน จากการทำงานหรือจากการเป็นสมาชิกกลุ่ม และตามที่เกียรตินิพนธ์ อมาตยกุล (2526) ได้กล่าวไว้ว่าเป็นกิจกรรมการศึกษาที่ไม่มีรูปแบบแน่นอน จัดขึ้นตามความเหมาะสมและความต้องการของผู้เรียนมุ่งให้ผู้เรียนมีอิสรภาพจากสิ่งแวดล้อมมากที่สุด ซึ่งเป็นแนวทางที่ผู้ให้คำปรึกษาใช้อยู่อย่างครบถ้วน จึงกล่าวได้ว่าท่านเป็นผู้ให้ความรู้ทางการศึกษานอกโรงเรียนผู้หนึ่ง ซึ่งท่านสามารถทำได้เป็นอย่างดี เพราะเกษตรกรสามารถคิดและตัดสินใจที่จะทดลองท้าววนเกษตรตามความต้องการของแต่ละคน เพื่อจุดมุ่งหมายที่จะหลุดพ้นจากภาวะที่ประสบกับการปลูกพืชเศรษฐกิจในปัจจุบัน

4. ผลของการที่เกษตรกรนำความรู้ที่ได้รับจากผู้ให้คำปรึกษาไปปฏิบัติ จะเห็นได้ว่าเกษตรกร รับผิดชอบแต่แนวคิดในการท้าววนเกษตร คือ ลดการปลูกพืชชนิดเดียวแล้วหันมาปลูกพืชหลากหลายชนิดโดย ใช้สารเคมีน้อยลง ซึ่งผู้ให้คำปรึกษาแนะนำมาเท่านั้น ส่วนรูปแบบการท้าววนเกษตรของผู้ให้คำปรึกษา ซึ่งเป็นการทำพื้นที่การเกษตรให้มีสภาพเหมือนป่าในธรรมชาติ นั้นมีเกษตรกรเพียงรายเดียวที่ทำตามผู้ให้คำปรึกษา ทั้งนี้อาจเป็นผลเนื่องมาจากเกษตรกรยังมีความไม่เชื่อมั่นว่าถ้าตนเองท้าววนเกษตรดังเช่นผู้ให้คำปรึกษาแล้ว จะมีรายได้เพียงพอสำหรับครอบครัวหรือไม่และหน่วยงานใดจะให้การสนับสนุนเกษตรของตน เช่นเดียวกับที่สนับสนุนผู้ให้คำปรึกษา แต่เกษตรกรก็มีความเชื่อถือผู้ให้คำปรึกษาประกอบการปลูกพืชเศรษฐกิจ มีปัญหามากขึ้น เกษตรกรจึงเริ่มมองเห็นว่าวนเกษตรเป็นทางออกชั่วคราวของปัญหาได้ แต่ไม่สามารถทำให้อารมณ์ดีอยู่ได้ จึงทำให้เกษตรกรยังคงปลูกพืชเศรษฐกิจไว้บนพื้นที่ และแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งมาทดลองท้าววนเกษตร จากการทำได้ลงมือปฏิบัติจึงทำให้เกษตรกรได้เห็นคุณค่าของการท้าววนเกษตร ไม่ว่าจะเป็นการช่วยแก้ปัญหาการเกษตรหรือในด้านสุขภาพร่างกาย

ที่ดีขึ้น แต่ก็ยังมีปัญหาที่ยังคงค้างอยู่ในใจของเกษตรกร ทำให้เกษตรกรไม่กล้าที่จะทำ
วนเกษตร ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรยังไม่เข้าใจถึงหลักการอันแท้จริงของการทำ
วนเกษตร แต่กลับมองว่าวนเกษตรประสบความสำเร็จได้เพราะผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นผู้ทำ

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

1. ควรมีการวิจัยเชิงคุณภาพในลักษณะนี้กับเกษตรกรที่ดำเนินการทำการเกษตร
ทางเลือกในภาคต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงแนวทางการทำการเกษตรทางเลือกได้
มากยิ่งขึ้น
2. ควรมีการวิจัยเกี่ยวกับผู้ใหญ่วิบูลย์ เชื่อมเจสมิตต่อจากการวิจัยเรื่องวนเกษตร
เพราะในขณะที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้พยายามผลักดันให้เกิดการศึกษาในชุมชน และการศึกษาออก
โรงเรียนสำหรับเด็กวัยเรียน ซึ่งเป็นเรื่องใหม่ที่เพิ่งเริ่มทำขึ้น
3. จากผลการวิจัยพบว่าผู้นำท้องถิ่นด้านวนเกษตร ให้ความรู้ทางการศึกษาออก
ระบบโรงเรียนโดยการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ และไม่ได้ใช้วิธีอื่นในการถ่ายทอดความรู้
การวิจัยเกี่ยวกับผู้นำด้านการเกษตร หรือการศึกษานอกกลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงไม่ควรเน้นถึง
วิธีการถ่ายทอดความรู้ เพราะในกลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นจะใช้วิธีการพูดคุย เสวนาแลกเปลี่ยน
ความรู้เป็นหลักส่วนในวิธีการอื่น ๆ จะมีผู้ประสานงานจัดการให้
4. ควรมีการศึกษาแนวทางการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนของผู้นำท้องถิ่น
ในด้านอื่น ๆ เพื่อขยายแนวทางและวิธีการจัดกิจกรรมทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้
กว้างขวางยิ่งขึ้น

